

Олена Хрущ
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

КРИЗА ІНСТИТУТУ СІМ'Ї ТА ЇЇ НАСЛІДКИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОГО АСПЕКТУ

Постановка проблеми. Сьогодні інститут сім'ї як базовий соціальний інститут, як ніколи, переживає глибоку кризу. Нова філософія, нові вимоги сучасного життя, економічні стреси, розлучення, неповні сім'ї, сімейні конфлікти, насильство і пропаганда сексуальної розбещеності, наркотики, алкоголізм – все це, далеко не кращим чином, впливає на сім'ю та підростаюче покоління, здійснюючи свій вплив на формування емоційної сфери дитини.

Більшість фахівців погоджуються з тим, що неблагополучна сім'я – це, насамперед, сім'я з дефектами виховання, серед яких типовими є конфліктні стосунки між батьками, погане ставлення батьків до дитини, відсутність часу для занять з дитиною, помилки у вихованні, низький загальнокультурний рівень батьків тощо. Аксіоматично, що неблагополучний стан сім'ї майже завжди призводить до дисгармонії в розвитку особистості дитини.

Не викликає сумнівів і твердження про те, що благополучна сім'я є найсприятливішим соціальним середовищем для повноцінного розвитку дитини, а тому вивчення взаємозв'язку між сімейною ситуацією та психічним розвитком й емоційною сферою дітей зокрема, зумовлене практичними запитами і потребами сім'ї й суспільства в цілому.

Важливість емоційного благополуччя для розвитку дитини (його емоцій, почуттів, мотивів, волі), схоже, загально визнана в умовах сучасності. У численних дослідженнях вчених, зокрема у дослідженнях Дж. Боулбі, В.В. Лебедин-

ського, А.Д. Кошелева, неодноразово зазначається, що особливості стосунків батьків та дитини, динаміка емоційних контактів між членами сім'ї, емоційна атмосфера в середині сім'ї в цілому важливі для психічного та духовного розвитку дитини. У свою чергу, дослідники Г.М. Буянов, А.Я. Варга, К.С. Лебединська, А.І. Захаров, Г.В. Луніна, наголошують, що порушення емоційних контактів дитини з дорослими членами сім'ї викликають у дитини внутрішній дискомфорт, формують почуття неповноцінності, створюють загрозу стабільності його відносин із суспільством, що в кінцевому підсумку може призвести до численних викривлень у її розвитку.

На боротьбу з цими негативними соціальними явищами спрямована низка законодавчих актів і проектів, метою яких є створення умов для утвердження в суспільстві духовно і фізично здорової, матеріально забезпеченої, соціально благополучної сім'ї, забезпечення виконання нею головних своїх функцій.

Певний фундамент у даному напрямку вже закладений, оскільки коло питань з даної тематики мало місце в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених, серед яких Т. Алексеєнко, Т. Афанасьєва, С. Агарков, А. Бодальов, М. Буянов, О. Безпалько, Ю. Василькова, Є. Волкова, М. Галагузова, В. Дружиніна, І.Зайнишев, І. Зверєва, З. Карпенко, А. Капська, О. Кононко, В. Кочубей, І. Марценківська, А. Мудрик, Є. Новікова, Г. Лактіонова, Є. Рогов, І. Трубавіна, Т. Титаренко, М. Фіглевська, Г. Хоментаскас, О. Шинкаренко та інші. Їх дослідження розкривали проблеми функціонування сім'ї, сімейного неблагополуччя, шляхів соціально-педагогічного супроводу дитини, а також культурно-історичних аспектів у становлення сім'ї.

Однак доводиться констатувати, що не зважаючи на очевидну практичну важливість даного питання і накопичений досвід організації сімейного дозвілля й відпочинку, консультативною роботою з проблем сім'ї, все ж спостерігається збільшення кількості сімей, які не можуть забезпечити необхідного розвитку виховання й навчання дитини, потребуючи професійної психологічної допомоги.

Мета статті є розгляд кризи інституту сім'ї та наслідків цього явища в контексті впливу на емоційну сферу дітей.

Виклад основного матеріалу. Сім'я – суттєвий фактор емоційного благополуччя особистості, що визначає афективний тон її світовідчуття. Основною функцією сім'ї як соціального інституту є функція задоволення потреби людини в щасті. Крім цього, сім'я задовольняє особистісні потреби кожного її члена, а також загальносімейні потреби. З цього випливають основні функції сім'ї: економічна, виховна, репродуктивна, комунікативна, функція організації та проведення дозвілля. Ці функції є загально визначеними та взаємодоповнюючими.

Серед різноманітності типів та класифікацій сімей для нас важливу роль відіграють сім'ї, в основі яких, лежить ознака благополучності, чи іншими словами гармонійності та дисгармонійності.

Благополучна, тобто гармонійна сім'я, характеризується відкритою сімейною системою, в якій існують гнучкі правила взаємодії один з одним. Цей тип сім'ї відтворює людську культуру, зберігає її і примножує.

Модель ефективної гармонійної родини включає наступні елементи:

- розділена членами сім'ї сімейна самосвідомість, заснована на близьких емоційно-позитивних відносинах турботи і взаємодопомоги («Ми – одна сім'я»). Характер сімейної самосвідомості визначає то як особистість будує свої відносини з іншими членами сім'ї;
- повагу автономії і індивідуальних відмінностей, врахування інтересів і потреб, які забезпечують успішний розвиток і хороше самопочуття членів сім'ї, включаючи всі покоління;
- взаємоповага, підтримка, рівний розподіл прав і обов'язків між подружжям;
- ефективне авторитетне батьківство і дитячо-батьківські відносини, що забезпечують захист і безпеку дитини; процес виховання і соціалізація дитини на основі поваги і прийняття його прав; підтримку іншим вразливим членам сім'ї;

- наявність адекватних ресурсів, що забезпечують економічну безпеку, психологічну та соціальну підтримку сім'ї в контексті розширеної (прабатьківської) сім'ї, соціальної групи (друзі, знайомі, колеги), системи соціальних інститутів (суспільство в цілому). Велике значення має соціальна політика держави;
- організаційна стабільність, що характеризується ясністю, послідовністю і передбачуваністю моделей поведінки і взаємодії в рамках сім'ї;
- адаптивність як гнучкість і готовність до змін відповідно до зовнішніх вимог і внутрішніх запитів; адаптивність до нормативних і ненормативних криз життєвого циклу сім'ї; адаптивність в напрямку готовності справлятися зі стресами і високою емоційною напруженістю в сім'ї за рахунок ефективної реалізації психотерапевтичної її функції;
- відкритість комунікації, що характеризується чіткістю і ясністю правил і рольових очікувань. Мета комунікації – забезпечити можливість вільного вираження почуттів емпатії, емоційної підтримки, переважання позитивного емоційного фону;
- ефективне вирішення проблем і конфліктів;
- розділена система переконань і цінностей в рамках всіх співіснуючих поколінь родини, що забезпечує довіру, близькість і можливість успішно вирішувати проблемні ситуації.

Щодо сімей, які мають певні негаразди, то значній кількості наукових доробок зустрічається різна класифікація. Найчастіше вживаються поняття: дисгармонійна сім'я, дисфункціональна сім'я, проблемна сім'я, неблагополучна сім'я. Їх вживають, і як пояснення сім'ї, що мають певні негаразди, і як класифікації одного поняття для іншого.

Проаналізувавши види та ознаки саме дисгармонійної сім'ї, узагальнено, можна виділити основні відмінності між гармонійними та дисгармонійними сім'ями.

Таблиця 1.

Основні відмінності між гармонійними та дисгармонійними сім'ями

Гармонійні сім'ї	Дисгармонійні сім'ї
<p>До кожного члена в сім'ї ставляться як до особистості. Всі вони різні, по-різному дивляться на речі, сім'я.</p> <p>Їх розуміє і приймає їх такими які вони є.</p>	<p>Бути іншим значить бути поганим.</p> <p>Висуваються високі вимоги і суворі правила, які можуть призвести членів сім'ї до низької самооцінки і почуття вини.</p>
<p>У кожного є своє « Я»</p>	<p>Відсутність свого « Я»</p>
<p>Прийнято бути відкритим один з одним, виявляти турботу про членів сім'ї.</p>	<p>Недовіра до членів сім'ї, страх.</p> <p>Відсутність турботи, часті образи.</p>
<p>Сім'я помічає проблеми і вирішують їх. Кожен член в сім'ї допомагає іншим членам родини.</p>	<p>Всі члени сім'ї роблять вигляд, що проблем не має.</p>
<p>Кожен член виховується так, щоб він самостійно міг зробити вибір. В такій сім'ї вибір тільки заохочується.</p>	<p>Кожен член в сім'ї залежить один від одного, в основному слабший залежить від сильнішого. В такій сім'ї вибір або взагалі відсутній, або вибір пропонується із двох негативних.</p>
<p>Проводяться сімейні зустрічі, які приносять радість, веселощі. Планують відпочинок разом.</p>	<p>Разом проводять час тільки через певні обставини (похорон, весілля), часто таке проведення часу закінчується сварками.</p> <p>Такі заходи мало приносять радості і щастя.</p>
<p>Члени сім'ї спокійно говорять про те, що відчувають і з повагою ставляться до цих почуттів. Якщо хтось потрапив в біду, то він може розраховувати на допомогу і</p>	<p>Емоції подавляються. Дозволяється виражати тільки ті, які підходять до ситуації, а не ті, які відчуває член сім'ї.</p>

Таким чином, на противагу гармонійній, у дисгармонійній сім'ї систематично не задовольняються базові потреби кожного її члена і не реалізуються основні завдання сім'ї. Це система, є джерелом деструктивної та дезадаптивної поведінки одного або декількох її членів.

На нашу думку, вплив батьківської сім'ї проявляється у двох напрямках:

- 1) шляхом цілеспрямованого педагогічного виховного впливу, формування у дитини певних моральних принципів і способів поведінки;
- 2) як стихійний вплив на особистість шляхом проживання дитини тим способом життя, який типовий для даної сім'ї.

Розвиток дитини тісно пов'язаний із сімейною ситуацією. Безліч чинників безпосередньо впливають на становлення особистості дитини. У сім'ї людина набуває перший досвід спілкування, здатність розуміти переживання близьких і співчувати їм, тому сімейному фактору належить значна роль у розвитку дитини, емоційної сфери зокрема [2].

Про важливу роль сім'ї і внутрішньо сімейних стосунків у розвитку дитини зазначають велика кількість науковців, психологів та педагогів, у своїх дослідженнях, зауважуючи, що саме родині належить пріоритет у вихованні соціальної і емоційної культури дитини. Остання наслідує поведінку близьких їй людей, переймає їхні манери, запозичує в них спосіб оцінювання людей, подій, речей, засвоює моральні норми, що регулюють поведінку людей у суспільстві.

Виховуючись у дисгармонійній сім'ї, дитина стикається з безліччю несприятливих чинників, здатних не тільки загальмувати її загальний розвиток, а й повернути цей процес розвитку назад. Чим молодша дитина, тим складнішою для неї є ситуація розвитку в дисгармонійній сім'ї. Вона сприяє появі відчуття незахищеності і невпевненості в собі, це впливає на її

спілкування з однолітками і педагогами, спілкування при цьому носить поверхневий, формальний характер і відрізняється емоційною бідністю.

Тривожність таких дітей, їх невпевненість призводить до різкого зниження емоційного фону, до схильності уникати спілкування. У дітей з дисгармонійних сімей, що в повному обсязі не отримують батьківської уваги і тепла, спостерігається прояв психічних порушень, невротичних розладів, крім цього вони відчують труднощі в спілкуванні, розумовій діяльності та навчанні [6].

Крім того, виховання дитини в умовах негативного емоційно-психологічного сімейного мікроклімату визначається ранньою втратою потреби у спілкуванні з батьками, егоїзмом, замкненістю, конфліктністю, впертістю, неадекватною самооцінкою (завищеною чи заниженою), озлобленістю, невпевненістю у своїх силах, недисциплінованістю [4].

Так як діти не завжди здатні успішно подолати стресові ситуації, тому перед психологами та педагогами постає питання про те, як допомогти їм встояти перед несприятливими впливами соціального середовища, подолати травматичну ситуацію і боротися із негативними емоційними переживаннями. Говорячи про способи допомоги таким дітям, потрібно в першу чергу наголосити, що для цього потрібно змінити ситуацію в сім'ї, тому що, сім'я - основа виховання і розвитку дитини, саме батьки і близькі люди формують особистість, характер своєї дитини.

Список використаної літератури

1. Беседін А.А. Типи дисфункцій сім'ї і їхній зв'язок з девіантною поведінкою дітей // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2018. №527. С. 109–113
2. Волошина Н.С. Сім'я як основа розвитку емоційної сфери дітей дошкільного віку // Наукове товариство студентів XXI століття. Гуманітарні науки : студ. наук.-практ. конф. № 11. 2017.
3. Землянухина Н.А. Влияние внутрисемейных отношений на формирование личности ребенка // Социальная педагогика. 2005. №1. С.83.
4. Расновська І.І. Соціальний супровід неблагополучних сімей // Вісник Національного університету оборони України. 2011. №5. С. 55–59
5. Склярук А.В. Проблемна сім'я та критерії її ідентифікації. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2013. С. 48-56.

6. Фаустова И.В. Влияние нарушенных детско-родительских отношений на проявление эмоционального неблагополучия в детском возрасте // Современные проблемы науки и образования. 2015. №5.
7. Чалова Н.О. Дисфункціональні сім'ї: поняття та особливості їх створення. Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. 2013. Т. X. Вип. 25, С. 525–539

Ольга Шевченко

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У ситуації політичної і економічної криза, яка ускладнює формування гармонійної особистості та обумовлює зростаючу потребу в професійній допомозі психологів, особливої актуальності набуває цілеспрямований розвиток ціннісно-сміслової компетентності майбутніх психологів, гармонізації їх системи ціннісних орієнтацій, що лежать в основі вибору і регуляції поведінки та діяльності. З огляду на те, що ціннісні орієнтації є важливою психологічною характеристикою особистості, чимало наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних дослідників присвячено аналізу цього психологічного явища в контексті взаємозв'язку з суспільними та особистісними цінностями.

Історично склалися дві фундаментальні концепції: перша пов'язує цінності з вітальними потребами людства, тим, що має значення для життєвого інтересу, вимагає задоволення прагнень; друга визнає їх надвітальними утвореннями, як певний «Абсолют», найвищий вимір людської духовності [7]. І. Штученко зазначає, що «система ціннісних орієнтацій визначає життєву перспективу та напрям розвитку особистості» [8]. На думку автора, «узгодженість ціннісних орієнтацій є найважливішою передумовою самореалізації особистості». Разом з розвитком ціннісних орієнтацій особистості, розвивається її автономія, самодостатність та соціальна компетентність, що дозволяє вільно